

Два старинска камена белега у околини Београда

МИЛАНКА МИЛОВИЋ

У богатом етнографском наслеђу које се очувало на подручју Београда, најбројнију групу непокретних споменика чине сеоски камени белези.¹ Подизани као објекти кулне или утилитарне намене, ови споменици представљају аутентичне творевине села, проистекле из умећа, естетских схватања и могућности анонимних народних стваралаца у последња два века. Груписани у сеоске некрополе, или појединачно лоцирани широм београдског атара, ови значајни споменици наше прошлости још увек нису довољно истражени и само су делимично проучени. Многи од ових облика више не постоје, а неки су веома ретки, јер зуб времена и немарност средине нису мимоишли ни ово наслеђе. То намеће питање да ли су поједини сачувани примерци последњи остаци одређених облика, садржаја и значења.

У овом прилогу ће бити речи о два споменика из XIX века, који су, према нашим сазнањима, ретки сачувани примерци сеоских камених белега на подручју Београда, а можда и у широј околини. Први, пронађен у околини Лазаревца где је познат под називом *одмориште*, представља остатак давнашњег и изобичајеног народног ритуала везаног за хтонски култ. Другим, евидентираним у селу Лисовић недалеко од Београда, означавају се место и датум подизања „општинског“ ђерма, који је био један од првих јавних објеката изграђених у селу у другој половини прошлог века.

Белег на „одморишту“ капетана Богдана Радосављевића

У јесен 1983. године, приликом евидентирања сеоских гробаља у колубарским селима, у Чибутковици смо наишли на један очуван, занимљив и редак камени белег из XIX века. На први поглед, споменик је сличан бројним крајпуташима разасутим у атарима у околини Лазаревца (слика 1). Његову праву функцију и значење открива тек натпис, урезан у камен крупним калиграфским словима. У досадашњим описима сепулкралних споменика у Србији нисмо наишли иа помен оваквог белега. На, до данас истраженом, терену београдског подручја (у преко стотину рекогносцираних села) ово је једини примерак који смо до сада забележили.

Споменик је подигнут на месту на коме се „одмарао“ спровод Богдана Радосављевића из

Чибутковице. Судећи по натпису, Богдан Радосављевић је био прво „ћата уз кнезове“, а потом „капетан Среза Колубарског села Чибутковице Нахије Београдске“² (слика 2). Капетан Богдан (под овим именом запамћен у месном предању) умро је 15. октобра 1842. године, а сахрањен на старом чибутковачком гробљу на локалитету Ковачица. Тамо се данас, северозападно од гроба кнеза Аксентија Миладиновића, утонула у тло и обрасла лишајем, налази само надгробна плоча. Челоглави камен је током година уништен. Плоча израђена од камена кречарца је масивна и лепо обрађена, димензија 204x80x42 cm. У горњем делу (чело главе) је рељефни грчки крст са формулом ИСХС НИКА између кракова, а испод натпис урезан крупним лепо обликованим словима, који гласи:

**Под овѣмъ каменѣмъ здѣнѣемъ почѣваѣо костѣ влаго
родног, г. капетана Богдана Радосављевића.**

У прилогу о кнезу Аксентију Миладиновићу поменули смо да је у Чибутковици у XIX веку постојала традиција да се место заустављања погребне поворке значи белегом.³ Обележавање ових места (каменом, крстом, плочом или другим знамењем) представља део старинског народног ритуала, проистеклог из општераширеног веровања о везивању душе умрлог за камен или дрво. Отуда је, аналогно надгробном споменику, и на ова места постављан белег, као повремено „пребивалиште“ душа умрлих. Оваква обележја су се

¹ Надгробни и други споменици везани за хтонски култ, споменбелези, међаши, записи, крстови, чесме, бунари.

² За време прве владе кнеза Милоша, када су нахије постале окружја (окрузи), а кнежевине срезови, промењена су и звања старешина, па су тако дотадашњи кнезови названи капетанима (М. Б. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд, 1876, 126; Вук Ст. Караџић, *Српски Рјечник*, Београд 1899, 289). И назив господин који је имао почасно значење (срећемо га у натпису на надгробној плочи и „одморишту“ Богдана Радосављевића) такође је увео Милош Обреновић, који је „заповедио да се осим њега, и за невољу, његових синова и браће нико не зове господаром, него господином“ (Вук Ст. Караџић, *Животи српских војвода*, Београд, Просвета 1961, 169).

³ Упоредити: „Прилог проучавању знаменитих личности првог и другог српског устанка — Гробни белег кнеза Аксентија Миладиновића“ (текст предат за јубиларни *Зборник радова Завода за заштиту споменика културе града Београда*, који је у припреми).

Сл. 1. Споменик на „одморишту“ капетана Богдана Радосављевића, 1842. година (село Чибутковица, општина Лазаревац)

Fig. 1. Monument à «la halte» du capitaine Bogdan Radosavljević datant de 1842 (village de Cibutkovica, commune de Lazarevac).

Сл. 2. Натпис на бочној (западној) страни споменика

Fig. 2. Inscription sur le côté occidental du monument.

подизала и у другим, нарочито у западним крајевима наше земље.⁴ У Чибутковицу су ове споменике западне провенијенције пренели херцеговачки и црногорски родови досељени у Колубару у XVIII веку, чији су преци познавали и неговали овај обичај у својој матици. Данас се о овом обичају у селу веома мало зна. Једини траг о томе налазимо у натпису на „одморишту“ капетана Богдана и у предању везаном за кнеза Аксентија. Зато је тешко рећи да ли је подизање оваквих белега било и „правило“ (као што је то случај с обележавањем гроба), јер у упоредној литератури нисмо нашли податак који би упућивао на такав закључак. Судаћи по споменику који се очувао у Чибутковици, мислимо да су овде споменици ((бар овако репрезентативни и са натписима) подизани само неким, првенствено виђенијим људима овога краја.

Обичај заустављања погребне поворке на путу од куће или цркве до гробља (једном, два или три пута) који је касније прихватила и црква⁵, одржао се у руралним срединама све до наших дана. У етнолошкој литератури забележен је као: почивање, успутно почива-

ње, одмарање, успутно заустављање; заустављање код сеоских знамења, успутно заустављање на раскрсницама, спуштање покојника, успутно спуштање и читање опела, читање спомена уз пут и слично.⁶ Настао у брдовитим пределима и крајевима где су гробља била удаљена или тешко приступачна (па је каткада умрлог требало носити и по неколико километара) обичај се, вероватно путем миграције, проширио и на друге крајеве и временом постао обавезни део погребног ритуала код свих Јужних Словена.⁷ Заустављање спровода било је праћено и одређеним обредима, везаним за прастаро народно веровање у загробни живот и бесмртност душе. Само у неким крајевима ова места су обележавана посебним белегом (усправном плочом, крстом или комадом стене), са циљем да „душа покојникова почине пре него што тело сахране у гробу“.⁸

Места на којима се спровод заустављао позната су као: „почивала, почивалишта, мирила, мирилишта“.⁹ Назив „почивало“ је најчешћи и најраспрострањенији, док је „мирило“ назив везан за ужу област у Далмацији. Осим ло-

Сл. 3. Натпис на бочној (источној) страни споменика

Fig. 3. Inscription sur le côté oriental du monument.

калитета, овим именом су каткада називана и обележја на њима. Тако В. Радовановић, говорећи о старинама у јужнословенским земљама, између осталог бележи: „А и почивало пред црквама на које се износи покојник после опела 'да почине', обично је од одлошка каквог мермерног споменика”.¹⁰ Реч „одмориште” коју смо нашли на споменику из 1842. године у Чибутковици, представља синоним за наведене називе и засада се може везивати искључиво за народни говор овог краја. Данас се овај израз изгубио.

Изведен од речи *почивати* (одмарати се), појам се уопштено односи на места где се почива, одмара.¹¹ У Вуковом тумачењу, „почивало” је: „По планинама, украј пута где су клупе намештене, те путници почивају¹², а Ми-

⁴ У Херцеговини, Црној Гори, Боки Которској, Далмацији, око Велебита и у околини Дубровника. Поједини аутори наводе да је сличан обичај био познат и неким народима изван нашег поднебља (Упоредити: Крајач Иван, *Мирила*, 36. ЈС XXIX, св. 2, 1934, 161—168).

⁵ У неким крајевима тек у II половини XIX века. Тако, Лука Гр. Бјелокосић наводи да га је у Мостару увео архимандрит Јоаникије Памучина после херцеговачког устанка 1862. (Лука ГрцићБјелокосић, *Посмртни обичаји у Мостару*, Караџић I, 1899, 172.

⁶ Петрановић Богољуб, *Обичаји српског народа у Босни*, Гл. СУД књ. 30, 1871, 339—353; Л. Гр. Бјелокосић, *нав. дело*, 169—175; Накићеновић Сава, *Бока*, СЕЗБ XX, 1913, 334—335; Грбић Саватије, *Српски народни обичаји среза Бољевачког*, СЕЗБ, XIV, 1909; Сневајс Едмунд, *Главни елементи самртних обичаја код Срба и Хрвата*, Гл. Ск. НД, V, 1928, 260—263; Вукмановић Јован, *Верски и друштвени обичаји у Црмници*, Записи, књ. XIV, св. 1, 1935, 57 и Паштровићи, *Антрополошка и етнолошка испитивања*, Цетиње 1960, 330—364; Т. Р. Борђевић, *Неколико самртних обичаја у Јужних Словена*, ГНЦ, XLVIII, 1939, 288; Крајач Иван, *нав. дело*; Влаховић Петар, *Етнологија народа Југославије*, 1971 и *Неке етничкеантрополошке карактеристике села Црне Горе на Дурмитору*, Гл. ЕМ, књ. V, Цетиње 1962, 162—164; Радовановић Војислав, *О јужнословенским старинама*, Јужни Преглед, Скопје 1939, 387—398; Кајмаковић Радмила, *Народни обичаји Имљана*, Гл. ЗМ XVII, Сарајево 1962, итд.

⁷ Од куће до гробља погреб се „на неколико места заустави, обично на раскршћима. Ако је на спроводу и свештеник, он на оваком таквом месту чита и молитву” (Т. Р. Борђевић, *нав. дело*, 288).

У Боки Которској „близу сваке цркве ... с мрцем, кад га носе у цркву, вазда почину, да буде лако његовој души” (С. Накићеновић, *нав. дело*, 335).

У Ћевђелији и околним селима „пратња се на путу до цркве три пута зауставља и читају се молитве” да се покојник „не би уморио, јер је пут до раја веома дугачак” (Т. Р. Борђевић, *исто*) итд.

⁸ У Грахову ова места „означују камењем” (Т. Р. Борђевић, *нав. дело*, 288). У Босни, идући до гробља, на овим местима „ударају камен” (Б. Петрановић, *нав. дело*, 345).

И Крајач бележи: „Носећи покојника узпут почивају тј. одмарају се на одређеном месту. Мртвог спуштају на земљу и ту га мере (узимају му одговарајућу дужину) а испод главе и ногу поставе по један камен. Ту се *усправља*. и плоча, на којој поред имена и презимена, обично стоји и датум смрти. Та места су поред главног пута где се свакодневно пролази и зову се „мирила, мирилишта”. На гробље се одлази једном годишње, а поред мирила се пролази свакодневно, те тако успомена (символика) на покојника дуже живи у свој његовој величини”. Даље наводи да свака породица има своје мирилиште, на коме се подиже (клеше) крст оријентисан према истоку. Ово „мирилиште” је зато, јер на њему душа покојникова почине пре него тело сахране. Кад се душе враћају на земљу, а то се често догађа, онда је на њиховом мирилу једино место где могу да почивају” (И. Крајач, *нав. дело*, 161—168).

⁹ С. Накићеновић, *нав. дело*; Т. Р. Борђевић, *нав. дело*; В. Радовановић, Б. Петрановић, И. Крајач, *нав. дело*;

Рјечник хрватскога или српскога језика, књ. X, св. 23, ЈАЗУ, Загреб 1928, 181—182; В. Ст. Караџић, *Српски Рјечник*, Београд 1899, 578.

¹⁰ В. Радовановић, *нав. дело*, 398.

¹¹ *Рјечник хрватскога или српскога језика*, 181; *Српски Рјечник*, 578.

¹² *Српски Рјечник*, *исто*. Објашњавајући овај појам, Вук даље наводи: „Ма га јадни не оставља Иво, / Но га носи једно почивало, / И друго га носи почивало.”

лићевић бележи речи: „одморак.“ и „почиваљка“ које имају исти смисао.¹³ У преносном смислу (подсетимо се формуле „зде почиваєт“ којом почињу наши старији надгробни натписи), *почивати* значи и лежати сахрањен.¹⁴

У народном говору, међутим, називи „почивало, мирило, одмориште“ односили су се уопштено на починак, одмор, предах. Следствено томе, у срединама које су познавале и неговале обичај о коме смо говорили, овим именом су називана и места на којима се погребна поворка заустављала.

Осим значења која смо навели, „почивало“ представља и шири појам (топоним за „неко земљиште у старој српској држави, брдашце у Кучима, име двеју махала у Босни у окружју сарајевском, сеоце у Далмацији у Котару сплитском, неко брдо у Херцеговини“).¹⁵

Белег на „одморишту“ Богдана Радосављевића налази се недалеко од куће Живана Крстовића, у истоименом засеоку у Чибутковици.¹⁶ Налази се поред пута, оријентисан је у правцу север—југ. То је камени стуб облика квадрата са заобљеним горњим делом, величине 153x42x23 cm.

Судећи по камену, начину обраде и натпису, белег је радио исти мајстор који је клесао и надгробну плочу капетанБогдана, а вероватно га и поставио на ово место, приближно до краја 1843. године.¹⁷ Белег је израђен од кречне стене коју овде зову камен кречар, онако како је било уобичајено у широј околини Београда половином XIX века. Све четири стране споменика обрађене су сигурном и вештом руком безименог сеоског мајстора, који је, вероватно, и „писао“ слова. Две трећине горње површине камена испуњене су орнаментима и пољима за натпис, који се понављају на симетричним странама. Тако чеона страна и налаже споменика имају тролисне крстове са зрацима, уоквирене бордуром са две волуте. Испод крста се налази засвођено и удубљено поље за натпис. Обрађена површина бочних страна такође је подељена на два поља. У горњем квадратном делу је стилизован грчки крст резан у плиткој пластици, а испод правоугаоно удубљено поље за натпис (слика 3).

Подужи натпис урезан је на свим обрађеним површинама камена. Почиње на страни окренутој путу и тече унаоколо с лева на десно (с—з—ј—и). Исписан је лепо обликованим словима предвуковског правописа и гласи:

Бен белегъ на одморишту благородног, г, Богдана Радосављевића бившег капетана срезџа Колубарског села Чибутковице нахије Београдске, био е хата ус кнезове, после посто капетаном 12, годџна бѣ капетан. Поживѣ у свакомъ добру, 55 година ѣ верно послужно князџа ѣ народъ преставѣсе 15. октоврѣа 1842 лѣто, Оставѣ верну сѣпругѣ Смѣлку, 6 синова 1. Сѣфремъ 2. Радѣвої Радосавъ, Радованъ, Мѣланъ, ѣванъ. 2 ѣнѣка любѣ-мѣрѣ ѣ Мѣлоє се ѣ споменъ радѣ се (хана) родѣтелѣо с(вомъ) воздѣ-гоше белегъ сѣновѣ. . . ѣ Петр.

Урезан у камен крупним калитрафским словима распоређеним у 30 правих редова са претходно урезаним линијама које се и данас опажају, натпис на белегу капетанБогдана је очигледно рађен по „шаблону“.¹⁸ Наиме, клесар је са подлошка (хартије са натписом) брижљиво распоређивао и урезивао у камен слова, као сваку другу шару. На овај начин су „исписивани“ епитафи на готово свим репрезентативним споменицима у Србији, у време када је већина сеоских каменорезаца била неписмена. Овде се очито радило о мајстору који је био веома вичан свом послу.

Као и већина почасних натписа, и овај је срочен у свечаном тону, изречен старинским стилем и начином. Поред описа личности којој је посвећен, на натпису се налазе и други подаци занимљиви за етнoлошка, лингвистичка и остала упоредна истраживања. Највећу вредност текста представља управо податак да се обележава „одмориште“. То је извор који се ретко налази (можда је и јединствен), а веома је значајан за проучавање овог старог, данас заборављеног народног ритуала.

Када је настао овај обичај, у којем се крају Србије прво појавио, на којим су географским и етничким просторима распростирао, где се традиција овог старинског народног ритуала најдуже очувала, да ли се назив „клуpe“¹⁹ у околини Космаја може довести у везу с овим обичајем? И коначно, да ли је камени белег на „одморишту“ Богдана Радосављевића уникатни примерак на подручју Београда али и у Србији?

¹³ Говорећи о Поречанима који су, по његовим речима, били „једини поуздани крманoши преко страхаота ђердапских“, Милићевић је записао: „Лађари, који су собом вукли лађе уз Дунав и који су сав терет носили редом да сваком буде једнако, имали су од Пореча до Београда 32 одморка, која они зову почиваљке (тако они и даљину мере: одатле има толико и толико почиваљака“. (М. Б. Милићевић, *нав. дело*, 975).

¹⁴ *Рјечник хрватскога или српскога језика*, 181—182.

¹⁵ *Исто*.

¹⁶ у Чибутковици више заселака носи име појединих старијих породица. Ово је Крстовића крај. Локалитет на коме се налази споменик познат је у селу као Лашића ливада.

¹⁷ По неписаном обичајном праву које се и данас поштује (и у урбаним срединама) у Србији је на гроб постављан споменик најкасније до године дана од смрти покојника (Т. Р. Борђевић, *нав. дело*, 181).

¹⁸ Упоредити: В. Симић, *Резање мермера у Студеници и Чемерно*, ГЕМ 26, 1956, 285.

¹⁹ На падини брда Кошутце, које раздваја атаре села Неменикуће и Амерића у општини Сопот, поред (планинског) пута налазе се два споменика из XIX века. Сељаци из околине их памте још и данас под називом „клуpe“. (Податак је добијен од арх. Милинка Ивановића који је споменике видео и забележио радећи на терену у лето 1983. године, на чему му овом приликом захваљујемо.)

Сл. 4. Чеона страна споменика, општи изглед

Fig. 4. Inscription commémorative sur un vieux puits à levier de 1884 (village de Lisović, commune de Barajevo).

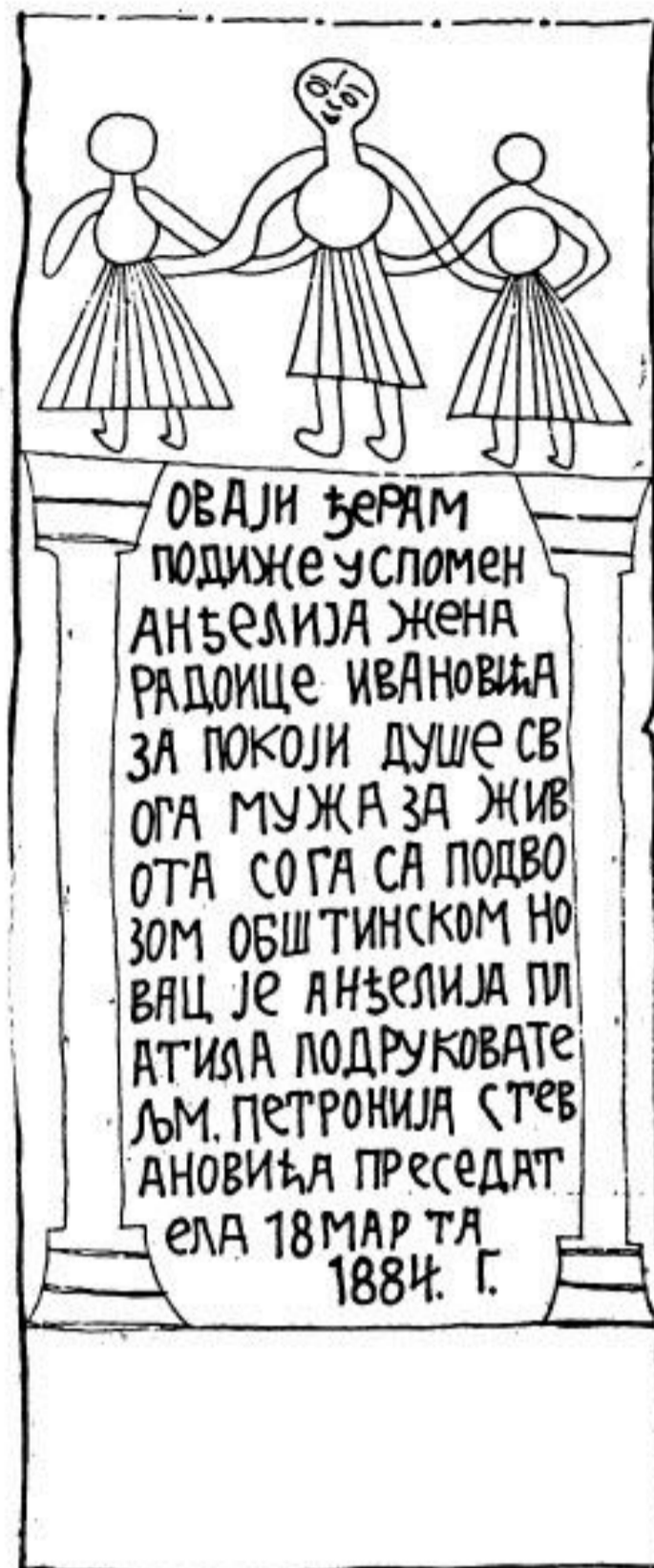

Сл. 5. Горњи део споменика, детаљ
Fig. 5. Partie supérieure du monument, détail.

На ова и слична питања у садашњој фази истраживања не може се поуздано одговорити, јер су материјални остаци скромни, а извори релативно оскудни. Надамо се да ће даља проучавања дати одговоре на питања која смо ми оставили отвореним. У сваком случају, белег на „одморишту“ капетан Богдана у Чибутковици представља редак и за науку значајан материјални остатак, па зато сматрамо да га треба што скорије заштитити. Верујемо да би га било најбоље сачувати и презентовати у лапидаријуму Етнографског музеја у Београду.

Спомен-белег „старом ђерму“

Осим споменика везаних за хтонски култ, на подручју Београда се очувао и један број споменика који су имали другу намену. Ови белези су подизани да би означили сакралне грађевине, култна места²⁰ и утилитарне објекте, или у спомен неког догађаја или личности, или су постављани на границе сеоских потеса и приватних имања ради заштите од насилног померања (међаши, међници, међе). У односу на прве, ових споменика има мање и везани су за одређена места, зависно од своје намене. Овој групи припада и споменбелег старом ђерму у селу Лисовић, у општини Барајево.²¹

Сл. 6. Детаљ средњег дела споменика, и текст посвете са датумом

Fig. 6. Partie centrale du monument, détail, et texte de la dédicace avec la date de construction.

Подизање бунара и чесама и „даривање воде“ познат је и стари обичај у нас, а ова традиција се негује све до наших дана. И у крајевима који су обиловали текућом водом, а особито у оним безводним, овакви подухвати су одувек представљали подједнако важан догађај у свим срединама (и варошким и сеоским), а њихови неимари и дародавци сматрали су ове објекте својим задужбинама. Многи од њих су остали анонимни, а само неки су о томе оставили и писани траг.²²

Један од таквих је и скромни камени белег у Лисовићу, који већ пуних сто година одо-

лева зубу времена. Подитнут је на месту на коме је 1884. године „у спомен и за покој душе свога мужа" Анђелија Ивановић изградила бунар и даровала га селу (слика 4).

Говорећи о стварању сеоских центара у Србији, Н. Пешић-Максимовић бележи да су у Србији бунари били „реткост, јер се вода користила са извора и река", па је: „стога [је] било обавезно да се приликом изградње хана или механе ископа бунар, уколико у близини нема текуће воде". Наводећи бројне примере чесама и бунара који су током XIX века подизани у сеоским центрима, аутор пише: „Исто тако бунаре или изворе налазимо покрај школских зграда."²³

У околини Београда бунари и чесме су подизани претежно у другој половини XIX века. То је време када се ова област етнички консолидује и већина села формира на местима на којима се и данас налазе. Као и по Србији, и овде су бунари и чесме подизани у центру насеља, уз друге јавне објекте, а само изузетно у појединим крајевима (засеоцима). Изграђени о трошку „општинском" или појединих имућнијих људи, ови објекти су сматрани општим добром и користило их је читаво село. Осим основне функције, бунари и чесме су имали и важну друштвену улогу. У одређеним приликама били су место за одмор, окупљање и састајање.

„Стари Ђерам" (овим именом и данас у селима називају бунар и споменик уз њега) налази се у засеоку Спасовина, на повећем равном и затрављеном платоу, поред пута који из овог краја води према засеоку Старо Село, које је данас центар овог великог насеља у београдској околини. На овом простору, који је у другој половини XIX века по структури представљао средиште насеља, 1874. године је подигнута зграда основне школе²⁴ са дрвеном звонаром, која је изгорела у другом светском рату. Десет година касније, поред школе је ископан бунар и подигнут споменик. Првобитно постављен уз сам бунар коме је и посвећен, споменик је за сто година свог постојања неколико пута мењао локацију. Прво измештање уследило је после последњег рата, отприлике педесетих година, приликом обнове и поправке старе школске зграде. Тада је обновљен и стари бунар, чији је дрвени сантрач замењен бетонским. Сам споменик је премештен педесетак метара даље и „лицем" окренут према путу. Ту се налазио све донедавно, када је враћен на старо место.

Споменик има облик тањег стуба који је у горњем делу засвођен. Израђен је од пешчара беличасте боје, а димензије су му 150x39x21 cm. Ликовно је обрађена само једна страна споменика, док су остале површине камена без икаквог украса. Орнаментална композиција распоређена је у три зоне, које чине стилски складну и функционалну целину. „Лице" споменика, у средњем делу, украшено је представом симболичке садржине („девојачко коло").

Три женске фигуре укрштених руку, урезане лаким потезом алатке и с осећањем за покрет, и обрада детаља у горњој зони композиције, личе на фини цртеж на каменој подлози. Оштећење камена и нестручна поправка (велики део украшене плохе је премазан малтером) не допуштају¹ да се замисао и остварење клесара сагледају у целини (слика 5). У горњем делу споменика, упадљив већ на први поглед, налази се потпис мајстора који гласи: Дамњан Јанковић изради и потписа. Текст је урезан у квадратно поље, „урамљен" са четири линије и уоквирен венцем од гранчица. Испод су две мање стојеће мушке фигуре и два предмета која, по свој прилици, представљају судове за воду (слика 6). У доњој зони се налази удубљено поље за натпис, уоквирено стубићима. Мање вичан „писању" и не познајући правила граматике, клесар га је укласао у 14 редова, збијеним и неправилно обликованим словима новог правописа:

ОВАЈИ БЕРАМ ПОДИЖ У СПОМЕН
АНБЕЛИЈА ЖЕНА РАДОИЦЕ
ИВАНОВИЋА ЗА ПОКОЈИ ДУШЕ СВ
ОГА МУЖА ЗА ЖИВ ОТА СВОГА СА
ПОДВО ЗОМ ОБШТИНСКОМ НО
ВАЦ ЈЕ АНБЕЛИЈА ПЛ АТИЛА ПОД
РУКОВАТЕ ЉМ, ПЕТРОНИЈА СТЕВ
АНОВИЋА ПРЕСЕДАТ ЕЛА 18 МАРТА
1884. Г.

Аутор и словописац овог белега, Дамњан Јанковић из Лисовића, припада оном кругу сеоских „каменара" у околини Београда, који у II половини XIX века почињу да се баве искључиво израдом надгробних и других споменика. Неки од њих (особито клесари у Барајеву и околини, познати по неговању ове традиције) своје производе почињу да обележавају записима: резао, реза, писа, писао, писал, израдио, потписа, изради и потписа и слично.

²⁰ Такви су: обелиск из 1899. године у црквеној порти у Баћевцу који обележава место на коме је била стара црква брвнара и белег у Окапинама у Враницу, који је попАтанасије подигао 1810. године (упоредити: Б. Вујовић, *Црквени споменици на подручју града Београда*, II, 1973, 24 и 91).

²¹ Споменик је евидентирала Антица Павловић 1962. године.

²² Највећи број оваквих записа налазимо на чесмама, док су посвете на бунарима доста ретке (упоредити: Н. Пешић-Максимовић, *Споменичке вредности сеоских центара у Србији*, Београд 1984, 87 и Антица Павловић, *Евиденција сеоских чесама у околини Београда*, Документација београдског Завода за заштиту споменика).

²³ Н. Пешић-Максимовић, *нав. дело*, 87.

²⁴ М. Б. Милићевић, *нав. дело*, 109.

Истоветни или слични записи на надгробницима из овог времена срећу се и у другим крајевима Србије.²⁵ Ове прве и невеште сигнатуре обично су стављане испод текста посвете при дну чеоне стране, а каткада и на бочној површини камена. Само неки каменоресци, и не увек, потписивали су се пуним именом и презименом. Међу њима је и познати барајевски каменар, који се на једном споменику овако потписао: РАДИЈО И ПОТПИСО ЧУВЕНИ И ПРЕЗНАТ МАЈСТОР МИЛОВАН С. КОСТИЋ ИЗ БАРАЈЕВА.²⁶

У првим деценијама нашег века поједини сеоски каменоресци, осим потписа, почињу на споменике да урезају и посебне ознаке, симболе свог заната и своје радионице. Особито маштовито украшавао је своје производе Ариф Хаџић, каменорезац из Лисовића који је радио споменике у Барајеву и околним селима између два рата. Његови каменорезачки радови, занатски и ликовно спадају у

најбоља остварења сеоске каменорезачке уметности на београдском подручју у првој половини нашег века.²⁷

И Дамњан Јанковић, клесар споменбелега у Лисовићу из далеке 1884. године, на себи својствен начин обележио је своје дело и тако оставио траг о свом умећу.

²⁵ Упоредити: *Досјеа о сеоским гробљима на подручју Београда* (Документација Завода); Никола Пантелић, *Ликовне одлике српских надгробних споменика*, Каталог изложбе, САНУ, 1984, 7.

²⁶ Потпис мајстора на кенотафу из 1906. године у порти цркве Св. Николе у Барајеву. Споменик подигнут угледном житељу села Барајева Јефти Јовановићу, „бившем команданту народне војске“, веома је репрезентативан и заузима централно место у низу крајпуташа у црквеној порти.

²⁷ Упоредити: *Евиденција сеоских гробаља и споменика у Документацији Завода за заштиту споменика културе града Београда*.

Deux symboles en pierre anciens dans la région de Belgrade

MILANKA MILOVIĆ

Une pierre levée à «la halte» du préfet Bogdan Radosavljević, datant de 1842, et une pierre commémorative indiquant remplacement d'un puits à levier, creusé dans la seconde moitié du XIXe siècle, constituent de rares exemples des monuments en pierre ruraux sur le territoire de la Serbie.

Le premier des deux monuments, repéré aux alentours de la ville de Lazarevac, où il est connu sous le nom de «halte», est le reste d'un rituel populaire abandonné qui est à relier au culte des divinités infernales. Le monument est situé dans le village de Ćibutkovica et il indique l'endroit où s'était arrêté le cortège funèbre de Bogdan Radosavljević, «prefet de l'arrondissement de Kolubara» qui faisait partie de la nahie de Belgrade. La coutume de marquer ces endroits (par une pierre levée, une croix, une dalle ou un autre signe) relève de l'ancien rituel funèbre populaire, issu d'une croyance très répandue qui reliait l'âme humaine à la pierre et au bois. Cette coutume, fréquente surtout dans les parties occidentales de notre pays (et connue à certains peuples hors de nos frontières) fut implantée à Ćibutkovica par des groupes de familles herzégoviniennes et monténégrines qui, au XVIIIe siècle, étaient venus s'établir dans le bassin de la Kolubara. Actuellement, on ne connaît guère cette coutume à Ćibutkovica et il n'y a que l'inscription sur la pierre du préfet Bogdan et une tradition relative à Aksentije Miladinović, «knez» (gouverneur) de la région de Kolubara, qui en font mention. Le monument est l'oeuvre d'un tailleur de pierre non identifié du village de Ćibutkovica, dont le style et la technique étaient

ceux qui prédominaient à l'époque dans la région de Belgrade. Ce qui fait la valeur de ce monument, c'est surtout le texte de l'inscription qui, en tant que, témoignage de source, nous informe sur une coutume, courante au siècle passé dans la région de Belgrade et consistant à indiquer «les haltes» du cortège funèbre ou les «počivala» et «mirila» (endroits où l'on s'arrêtait pour se reposer), comme on les appelait dans d'autres parties du pays. Dans les descriptions des monuments funéraires de Serbie, publiées jusqu'ici, on ne mentionne pas ce genre de symboles, ce qui nous fait supposer que le monument érigé à «la halte» du préfet Bogdanović en constitue un exemple rare sinon unique dans la région de Belgrade, voire sur le territoire de la Serbie.

La construction de puits et de fontaines, — «le don d'eau par charité» est une coutume séculaire dans notre pays et cette tradition s'est perpétuée jusqu'à nos jours. Sur la majorité de ce genre de monuments il n'y a pas d'inscriptions, d'où l'extrême rareté d'informations sur leurs constructeurs et sur la date où ils furent bâtis. Une de ces inscriptions commémoratives est celle d'un vieux puits à levier au village de Lisović, à proximité de Belgrade. Le monument avait été commandé par Andjelija Jovanović, «pour le repos de l'âme de son époux». Il fut élevé à l'endroit où, en 1884, elle avait fait creuser un puits, offert en cadeau au village. Sur le monument on voit figurer la signature de Damnjan Janković, un des tailleurs de pierre bien connus dans les environs du bourg de Barajevo, centre de taille des pierres important dans la région de Belgrade.